

- 5 Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 7. köt. 1701–1860 között megjelent magyarországi és külföldi magyar nyelvű nyomtatványok. (Szerk. Pavercsik Ilona). 1989. 15-16. p.
- 6 Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Nagy Iván. Pest, Beimel és Kozma : Ráth, 1857–1868. – 13 db
- 7 Magyar nemes családok. Írta Kempelen Béla. Budapest, Grill, 1911–1932 Budapest, Nap Ny. – 11 db
- 8 Dobó Kocsi Zoltán: „Szomorodott szívvel tudtára adom...”. A halotti értesítők arculatváltozása a 18–20. században. In: A Nemzeti Könyvtár Kisnyomtatványtára. Bp., OSZK–Osiris Kiadó, 2002. 41–52. p.
- 9 2007. június 25-én, a Múzeumok Éjszakáján nyílt meg a Kisnyomtatványtár által rendezett „Nintszen itten maradandó városunk, tsak szarándokok vagyunk é világon...” című gyászjelentés-történeti kiállítás.

Morvai Zsuzsanna

A gyászjelentés-gyűjtemény restaurálása

A GSU programról 2003 kora tavaszán értesültem először, amikor a Kisnyomtatványtárban az a kérdés merült fel, hogyan lehet a feldolgozás után a nagyalakú kéziratos és a nagyalakú nyomtatott XVIII–XIX. századi szomorúleveleket és gyászjelentéseket legoptimálisabb körülmények között tárolni és megőrizni.¹ Az anyag megtekintése és felmérése után áprilisban, a Hold utcai műhelyben már megkezdtuk a szomorúlevelek restaurálását és a tárolóeszközök beszerzését.

A gyászjelentés-gyűjtemény restaurálási folyamatának két alapvető összetevője: maga a matéria és a restaurálás technikai részleteinek leírása.

A gyászjelentések megjelenési formája

Esetünkben a gyászjelentések (szomorúlevelek) mérete és anyaga a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig változatlan. Ebben az időszakban a nyomtatás–írás hordozója és anyaga a kézzel merített papír.² Levelezés alkalmával általában a 2 rétv, azaz fólió méretű papírvet használtak a méretszita nagyságától függően. A lap teljes mérete ± 20 –30 mm eltéréssel kb. 440×380 mm lehetett, amit félbehajtva megkapjuk a 220×380 mm 2 rétv, immár 4 oldalas levelet. Levelezés alkalmával a jobb kezelhetőség érdekében alakult ki az a módszer, hogy ezt, a már felébe hajtott lapot (megírva, nyomtatva) előbb hosszanti irányban kétszer meghajtva, majd ellenkező irányban ismét kettőt hajtva, a papírszéleket egymásba csúsztatva pecsétviasszal, a feladó pecsétje vagy pecsétgyűrűje nyomatával rögzítették.³ Ez a hajtogatási mód megegyezik a patikában használt, porokat tartalmazó tasakok hajtogatásával. Az elkészült „levél” mérete ezután közel azonos a

manapság is használt szabványos 11,5×16 cm-es levélborítékával. A XVIII. század végéig kizárólag házilag készített és a hátlapon viaszpecséttel⁴ lezárt „borítékban” küldték a leveleket.

Az előbbieket így érthetővé is teszik, hogy a restaurálás alkalmával nemcsak az eltelt kétszáz év viszontagságai, hanem közvetlenül a feladás után, a levelek hajtogatott élének kopása, szakadása, a külső felületek erős szennyeződése és a pecsét feltörésével járó sérülések, a papír felszakítása jelentheti az első problémát. A továbbiakban még jellemző a víz, sár, penész, tinta, zsír, ismeretlen vagy „humán” szennyeződések gyakorisága, a gyűrődések, szakadások, (később a bélyegek rendszeres kivágásából adódó hiányok), valamint a rovarrágástól meggyengült papír sérülései is.

A szomorúlevelek restaurálása

Az első fázis – mint minden dokumentumtípus esetében – a szemrevételezés, dokumentálás, esetleg a műtárgy fényképezése. Majd az úgynevezett száraz tisztítás következik, ami azt jelenti, hogy ecset, puha latex-anyag, radírszivacs vagy tömbradírnál segítségével a felületi szennyeződésekkel próbáljuk meg eltávolítani, anélkül, hogy a papír felülete megsérüljön. (Ennek oka, hogy a foszladozó papír felülete „felszórósodhat”, ezért később még több por stb. tapadhat bele.)

A továbbiakban leginkább a kéziratos anyagoknál, (a nyomtatott gyászjelentéseknek is kéziratos a címzése) oldódási próbákat ajánlatos végezni, hogy megelőzhesük a tinták elfutását vagy halványodását. A könyvtári dokumentumok velejárói a tulajdonbélyegzők, amelyeknek az a jellegzetes tulajdonsága, hogy kis nedvesség hatására is elfutnak, vagy „átvéreznék” a papíron. Kivétel a korai⁵, fekete törzsgyűjteményi pecsét, mert ennek a lenyomata olajos nyomdafestéket tartalmaz, így vízben nem oldódik. Valamennyi többi bélyegző (ovális gyűjteményi, revíziós, szögletes leltárpecsét stb. – belsejében töltő és golyóstollal írt betű-szám kombinációk) különféle színű festékanyaga nemcsak nedvességre, hanem magától, a főlös bélyegzőtintától átvérzik a verző oldalról a rektó oldalra. A gyűjteményi bélyegzések manapság, sajnos, bármilyen festékpárnáról készülhetnek, így tehát ezeket el kell halványítani (nem eltüntetni), hogy a későbbi nedves kezelések hatására ne fussanak meg. A feltétlenül változatlanul megőrzendő tintákat, pecséteteket természetesen meg lehet óvni megfelelő kezelésszerrel az oldástól, bár ez gyakran nehéz feladat.

A nedves kezelés ez után langyos mosószeres vízben történik. Ennek hatására kimosódik a papírból a foltok nagyobb része és a vízben oldódó, felhalmozódott savas bomlástermékek is. Többszöri öblítés után következik a kalcium-hidroxiddal való semlegesítés, pufferképzés és ha szükséges, akkor a nagyon feltűnő penész- és vízfoltok további halványítása hidrogén-peroxid oldattal az egységes összhatás érdekében.

A papír szárítása ezután szívópapírokon és szitanyomó szitákon történik, lenehezítés nélkül. A megszáradt papíron, akár kézi merített, akár gépi gyártású, az egyszerűbb esetekben el lehet már végezni a kisebb-nagyobb hiányok pótlását, gyűrődések és a szakadások kijavítását, hagyományos kézi javítással, Glutofix 600, Tylose MH 300 ragasztók használatával. Természetesen az a papír, amivel

a hiányokat pótoljuk (bármilyen, de nem savas), csak a műtárgy anyagához színében, vastagságában megfelelően illeszkedő lehet. A javítások után a lapokat csak kissé nedvesítve, több réteg szívo papír és filcek között, présben szárítjuk meg, úgy, hogy a leveleken lévő sellak pecsétek ne sérüljenek meg. Azokat a pecséteket, amelyek töredeztettek vagy sérültek, 3 százalékos Regnal-oldattal lehet konzerválni és megerősíteni.

A papírhányok kiegészítése elvégezhető a merített papír készítésének elve alapján is. A nagyobb és bizonytalan körvonalú hiányok, főleg, ha merített papírról van szó, nagyon szépen, szinte észrevehetetlenül kiegészíthetők. A felhasznált papírpép anyaga facsiszolat mentes cellulóz, amit szükség szerint színezünk, enyvezzük és töltőanyagot is tehetünk bele. Tehát a már korábban kimosott lapot szitanyomó szitára fektetve, perforált, felületű átvilágítható vákuumasztalon⁶ ismét átnedvesítjük, majd a papír színével megegyező, híg rostanyaggal kitöltjük a hiányzó felületeket. Ezután a lapokat filcek és szívo papírok között préseljük, hogy a rostok tömörödésével kialakuljon az egyenletes papírvastagság.

Ha a dokumentumok több darabra szakadtak, rossz megtartásúak, penésztől gyengültek, vagy nagyon vékonyak (háborús papírok, selyempapír stb.) esetleg a vasgallusztintától átmaródottak, akkor a hátoldalról még kasírozással is meg lehet erősíteni. Ekkor a levelek megírt oldalát (poliészter, polietilén) fóliára fektetve és megnedvesítve, össze lehet igazítani az egymástól eltávolodott szakadásokat, majd ragasztóval (keményítő, Tylose MH 300) megkenve és közben az esetleges hiányokat is pótolva, vékony átetsző filterpapírt, vagy japán fátyolpapírt borítunk rá. A két réteget ezután ecset vagy puha tapétázóhenger segítségével össze kell simítani, hogy ne maradjon levegőbuborék a rétegek között. Végül vékony poliészteranyagok, filc és szívo papírok között a teljes száradásig préseljük őket.

Az ismertetett eljárásokat természetesen a gyászjelentések jelentős részében egymással is kombinálni kellett. Az Országos Széchényi Könyvtár mindkét műhelyében, valamennyi restaurátor részt vett a munkában úgy, hogy a 150–180 tételt tartalmazó jegyzékekből a sorszám szerint egy-egy ember egyidőben 50–60 gyászjelentésen dolgozott. Ezek között természetesen előfordultak jobb és rosszabb állapotban lévő példányok, így egyikkel többet, másikkal kevesebbet kellett foglalkozni. Mivel a papírok fajtája, színe, minősége rendkívül változó volt, a munkafolyamat közben rendszeres szakmai konzultációval is segítettük egymást. A Tártól is kaptunk duplumpéldányon felüli gyászjelentéseket, amelyekkel sikerrel pótoltuk a számos díszes keretdísz, a fekete szín minden lehetséges árnyalatában. Más esetekben „cselesen” az alappéldányról készített, majd összemontírozott xerox másolatokkal dolgoztunk. A gondos retusálás minden példánynál különösen fontos volt, mivel a megrendelő a takaros, esztétikai összkép miatt is, kérte a keretes díszek teljes kiegészítését. A szomorújelentések, gyászjelentések restaurálása a Kisnyomtatványtár számára természetesen elsőbbséget élvezett minden más munkával szemben, annak érdekében, hogy a folyamatos mikrofilmmezés megvalósulhasson. Az elkészült gyászjelentéseket közben mindenki rendszeresen ellenőrizte. Olykor mégis előfordult, hogy Morvai Zsuzsanna „sasszeme” az elküldöttek között olyan példányt lelt, amit nem talált tökéletesnek, azt azonnal visszaküldte, de a fényképész kollégák is lelkiismeretesen rögtön szóltak, ha ők bukkantak mikrofilmmezés előtt, közben vagy után sérült példányra, így azok mindig ép állapotban kerülhettek vissza a Tárba. Az osztály statisztikája szerint 2007

tavaszára 11 543 gyászjelentést restauráltunk 20 147 munkaóra alatt, ami azt jelenti, hogy kb. átlagosan két órát dolgoztunk egy-egy példányon.

Tárolóeszközök a szomorújelentések számára

A korai kéziratos és XVIII–XIX. századi gyászjelentések a törzsanyag mikrofilmezésének végeztével kerültek fényképezés céljából a Hold utcai fotólaborba. Ekkorra már biztonságos, állományvédelmi szempontból megfelelő tárolóeszközbe kerültek. A restaurálási gyakorlatban igen régen felhasználjuk a különböző műanyagok, számunkra kedvező tulajdonságait. Így például a Zeneműtár Acta Musicae gyűjteményét már több éve lefűzhető poliészter tasakokban (ún. kapszulában) és az általunk készített mappákban tárolják, ugyancsak majdnem azonos módon a Kisnyomtatványtár szentkép gyűjteményének egy részét is. Ezért kézenfekvő volt, hogy ebben az esetben is hasonló eljárást lehetett alkalmazni. A poliészter anyagot azonban elég drágán, csak külföldről tudjuk beszerezni, így egy-két évente veszünk egy tekercset erre a célra. Itthon viszont olcsóbban is hozzájuthatunk a papír-írószer boltokban a közismert, genotherm lefűzhető műanyag dossziékhoz, amelyhez még gyűrűs irattartó mappát is árulnak. Ezek a dossziék polipropilénből⁷ készülnek, és a szakirodalom tanulmányozása után kiderült, hogy archiválási célokra tökéletesen alkalmasak, mivel nem tartalmaznak káros lágyító, színező, impregnáló anyagokat. Megvásárolhatóak A/3-as (297×420 mm) fekvő méretben is, amelybe a 2 rétv és a még nagyobb gyászjelentések is „kényelmesen” belefértek. Így jelenleg 47 mappában van elrendezve az összes szomorúlevél és szomorújelentés, de a gyarapodás számára továbbiak beszerzése is lehetséges lesz. A polipropilén tasakokba egy ív A/3-as irodai fénymásoló papírt helyeztünk, ami az ismert és megvizsgált mai gyártási technológia szerint tartós, időálló papírnak tekinthető. Ezek a papírok facsiszolatot nem tartalmaznak, gyapot, szalma, lombos fa cellulózból készülnek, klórmentes fehérítésűek, enyvezésük semleges, pH-értékük 7,2–7,4 között van. Tehát megfelelő semleges hátteret biztosítanak a dokumentumoknak a jövőben is.

JEGYZETEK

- 1 Kéziratos: 240 db. – nagyalakú: 1455 db+pótlás.
- 2 Borsa Gedeon: A régi nyomtatványok mérete. Bp., 1994.
- 3 Bér Andor: A magyar posta bélyegelőtti bérmentesítéseinek és bélyegzőinek kézikönyve. Tata, é.n.
- 4 Dr. Vondrasek József: A gyógyszerészi gyakorlat és gyógyszerüzemi technika kézikönyve. II. kiadás, Bp., 1925.
- 5 A II. világháború kezdetéig használt pecsétek tartoznak ide.
- 6 Az Országos Széchényi Könyvtárban jelenleg három papírontó készülék van használatban.
- 7 Műanyag zsebkönyv. 4., teljesen átdolg. kiad. Bp., 1979.

Horváth Pál